

İSLAM İKTİSADI
VE EMEK

İGİAD YAYINLARI: 18
İslam İktisadı Kitaplığı: 3

© İGİAD Ş Türkiye İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği

İslam İktisadı ve Emek

Yayına Hazırlayan: Yusuf Enes Sezgin

İstanbul, 2016

ISBN: 978-975-6303-24-5

E- ISBN: 978-975-6303-25-2

Tasarım ve Uygulama: Furkan Selçuk Ertargin

Kapak Görseli: Hasnoor Hussain, *Bir Ramazan Geleneği: Mahya Ustası*

Tashih: Ümmü Habibe Şengül

Baskı ve Cilt: Limit Ofset

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi ZA13 Topkapı/İstanbul

Tel: 0212 567 45 35 • www.limitofset.com

İGİAD Ş Türkiye İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği

Maltepe Mh. General Ali Gürcan Cd. Eski Çırpıcı Yolu Sk. No:1

Merter Meridyen İş Merkezi Kat:4 D:419 34010

Zeytinburnu/İSTANBUL

Tel: +90 (212) 544 96 00 Faks: +90 (212) 544 96 76

E-posta: info@igiad.com

Elektronik Ağ: www.igiad.com

İSLAM İKTİSADI VE EMEK

Yayına Hazırlayan
Yusuf Enes Sezgin

İngilizce Metinleri Çeviren
Gülnihal Kafa

*4-5 Nisan 2015'te İstanbul'da düzenlenen "İslam İktisadı ve Emek" konulu
III. İslam İktisadı Atölyesi'nin bildirimleri.*

ilem
ilmi etüdler derneği

İLKE
ilim kültür eğitim derneği

İGİAD
TÜRKİYE İKTİSADI GRM VE İANLAMA DERNEğİ
TÜRKİYE İKTİSADİ GRM VE İANLAMA DERNEğİ

İçindekiler

Sunuş	VII
Takdim	IX
Saffet Köse İslam Hukuku Açısından Emek	1
Toseef Azid İslami Bir Düzendeki İşgücü Piyasası: Gözlem ve Değerlendirme	21
Zeyneb Hafsa Orhan 'Beşeri Sermaye' Kavramı Üzerine Eleştirel Bir İnceleme: İslam İktisat Fıkhnının Yaklaşımı	57
Mustafa Macit Risk Ortamında Çalışmanın/Emeğin Değeri ve Din: Teoriden Pratiğe.....	73
Latife Reda İslam'da Emek, İşçi Hakları ve Göç Mefhumları	93
Muhammad İqbal Anjum İşgücünün Serbest Hareketliliği Üzerine İlerlemeci Bir Evrensel İslami Yaklaşım	119
Salman Ahmed Shaikh Marksçı, Ana Akım ve İslami İktisatta Emeğin Rolü ve Emeğe Yaklaşımına Dair Karşılaştırmalı Bir İnceleme	147

Yasien Mohamed

İş Bölümü ve Teorik Temelleri: İbn-i Haldün ve
Adam Smith'in Karşılaştırılması 167

Kadir Yıldırım

İslami Hassasiyetin Yoksullukla İmtihanı:
Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Devlet ve Kadın İşçiler 205

Siham Matallah, Chaib Bounoua, Mohamed Benbouziane

MENA Bölgesinde Eşitsizlik, İşgücü Piyasası ve Ekonomik Büyüme:
Yönetişim, Mevcut Problemler Hali İyileştirebilecekken
Gözden Kaçırılan Bir Unsur mudur? 233

Rajai Ray Jureidini

Katar'da İslam Etiği ve Göçmen İşçiler 257

Yazarlar Hakkında 285

Sunuş

Kapitalist iktisadi sistemin doğuşu daha eski dönemlere dayandırılabilmeyle beraber, modern iktisat 18. Yüzyılın sonları ile birlikte sistematik bir hâle gelmeye başlamıştır. Klasik İktisatçılar içerisinde sayabileceğimiz Adam Smith, David Ricardo veya Karl Marx'ta iktisadi değer tartışması geniş bir yer tutmuş ve malların değerinin, üretim sürecinde kullanılan emeğin değeri ile ölçüldüğü bir teorik yaklaşım geliştirilmiştir. Emek-değer teorisi denen bu yaklaşım iktisat ilmi içerisinde bir süre hakim bir yer tutsa da 19. Yüzyılın son çeyreğinde yerini marjinal devrim adı verilen yaklaşımla değer, tüketimden elde edilen faydadan kaynaklandığı düşünülen bir sisteme bırakmıştır. Emeğin göz ardı edildiği ve sadece üretimde kullanılan bir girdi hâline getirildiği bu yaklaşımla, emek de sağladığı fayda kadar değer bulmaya başlamıştır.

Modern iktisat ilmi ve kapitalist ekonomik sistem el ele gelişerek günümüz iktisadi düzeninin şekillenmesini sağlamıştır. Fayda ve maliyetin insanları ve piyasayı yönlendirdiği bu sistemde tüketimin teşvik edilmesi ve karlılığın artırılması temel amaç hâline dönüşmüştür. Bu süreçte, insan emeği ve emeğin değeri de kazanç ve sosyoekonomik sisteme sunduğu katkı çerçevesinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Emeğin sadece bir üretim girdisi olarak görülmesi ve teknolojik gelişmelerle ikamesinin sağlanması, değerinin de hızla azalmasına yol açmıştır. Günümüzde Batılı toplumların ötesinde kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim olduğu İslam toplumlarında da emek hususunda aynı yaklaşım benimsenmiştir. Hâlbuki, İslam düşüncesinde çalışma ve emek haddizatında değerli ve insanın varlığını sürdürmesi açısından oldukça kıymetlidir. İslam, işçinin refahına, emeğinin karşılığını adil bir şekilde almasına önem vermektedir. Bunun için, çalışma hayatında işçilere yüklediği ahlaki sınırlamalarla birlikte işverene de emeğin hakkının verilmesi konusunda büyük sorumluluklar yüklemektedir. Fakat bu ilkelerin uygulamasında büyük aksaklık ve sıkıntılar olduğu aşikârdır. Dünyanın büyük kısmında olduğu gibi pek çok İslam ülkesinde de işçi hakları ve ücretleri konusunda birçok problem yaşanmaktadır. Müslüman toplumların kendi birikim ve değerlerinden uzaklaşarak mevcut sisteme entegre olmaları bu durumun önemli nedenlerinden bir tanesidir.

Müslüman memleketlerin sömürgecilikten kurtulduğu ve kendi ayakları üzerinde durmaya çabaladıkları bir çağda modern iktisadi sistemin oluşturduğu sorunları aşmak üzere ortaya çıkan İslam iktisadi yaklaşımı önemli eleştirileri ve sistem arayışlarını beraberinde getirmiştir. Ancak zamanla modern iktisadın bankacılık ve finans odaklı tartışmalarına kapılmaktan kendisini alıkoyamamış; teorik ve derin-

likli çabalarını terk etmiştir. Bu farklılaşma sadece iktisadın değer, değişim ve bölüşüm gibi teorik alanları ile sınırlı değil; aynı zamanda emek, sosyal adalet, girişim gibi uygulamalı alanlarını da kapsayan bir geri çekilmiştir.

Dolayısıyla günümüzde İslam iktisadının temel kavram ve kuramları ile birlikte mevcut politikaların değersizleştirildiği emek anlayışının da derinlemesine tartışılması ve yeni araştırmaların yapılması gerekmektedir. Bu minvalde İslami değerler çerçevesinde gündelik iktisadi hayatın nasıl düzenleneceği, özellikle de emek değerinin adil belirlenmesi ve suistimallerin önlenmesi için neler yapılması gerektiği hususunda, Müslüman ilim adamları ve politika yapımcıların daha nitelikli çalışmalar yapması beklenmektedir.

İlki 2013 yılında organize edilen İslam İktisadı Atölyesi toplantılarının üçüncüsü kısaca bahsedilen bu sorunsal çerçevesinde “İslam İktisadı ve Emek” başlığıyla Nisan 2015’te gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda, kapitalist iktisadi sistemin doğurduğu problemlerle başa çıkmada yeni bir İslam iktisadı anlayışı ortaya koyarak emeğin karşılığının adil belirlenmesinden zamanında verilmesine, hukuki hakların güvence altına alınmasından iş güvenliği tedbirlerine kadar geniş bir yelpazede teorik tartışmalar gerçekleştirilmiş ve politika önerileri sunulmuştur. Elinizdeki kitap farklı coğrafyalardan pek çok nitelikli ilim adamının atölyede sunduğu tebliğlerin bir seçkisinden oluşmaktadır. Tebliğler alanında uzman akademisyenler tarafından atölye sırasında müzakere edilmiş ve sonrasında editoryal değerlendirmeler ve eleştiriler ile zenginleştirilmiştir. Yazarlar bu değerlendirmeler çerçevesinde makalelerini gözden geçirerek son halini vermişlerdir. Büyük bir dikkat ve özveri ile kaleme alınan ve eleştirel bir süzgeçten geçirilen bu metinler elinizdeki kitap ile okuyucuların istifadesine sunulmuştur.

Toplamda 11 makaleden oluşan bu kitapta, İslam iktisadı içerisinde emeğin yeri ve işçi hakları hususunda analizler bulunmaktadır. Ayrıca kitapta mevcut uygulamalar ve bu uygulamalarda görülen aksaklıklar ele alınarak emek ve tüketim süreçlerinde işçi-işveren ilişkisi ve tüketici sorumluluğu gündeme getirilmiştir. Bilhassa günümüzde hâkim olan rekabet ortamında maliyetleri olabildiğince düşürmeye çalışan işverenlerin emek konusundaki hassasiyeti kadar toplumun tüketim alışkanlıklarının ve sorumluluğunun da bu noktada hayati önemi haiz olduğu vurgulanmıştır. Emek hareketliliğinin küresel ölçekte yaşanan işsizlik, yoksulluk ve az gelişmişlik problemlerine çözüm olabileceğine dikkat çekilmiştir. Bu çalışmanın, alanın ilgili ve meraklılarına faydalı olmasını ve İslam iktisadı alanında yapılan diğer çalışmalara katkı sunmasını temenni ederiz.

Atölye çalışmasına dünyanın birçok farklı ülkesinden katılım göstererek kıymetli ilmi çalışmalarını bizlerle paylaşan değerli ilim adamlarına; katkılarını esirgemediği için Necmettin Kızılkaya ve Mehmet Babacan’a; atölyenin gerçekleşmesinde büyük emeği olan Yusuf Enes Sezgin’e; çeviri ve tashih süreçlerinde özveriyle çalışan Gülnihal Kafa ve Ümmü Habibe Şengül’e ve kitabın yayına hazırlanmasında bizlere yardımcı olan Arife Gümüş’e teşekkürlerimizi sunarız.

Lütfi Sunar

Şubat 2016 / İstanbul

Takdim

İslam iktisadında emek konusu, uzun zamandır hem akademik hem de akademik olmayan çevrelerde tartışılan, sosyal ve iktisadi alanın tüm yönleriyle ilgili olduğu bir konudur. İslam iktisadının temelinde başkasına muhtaç olmadan kişinin kendi emeğiyle çalışması esastır. İslam'ın temel kaynakları bunu teşvik etmekte, emeğin, helal kazancın gereklerinden olduğunu vurgulamaktadır. İslam iktisadı ve hukukunun emek ile ilgili ortaya koydukları prensipler incelendiğinde günümüz İslam ülkelerinde görülen bazı aksaklıkların bu ilkelerin pratikte uygulanamamasından kaynaklandığı görülecektir. Özellikle emek sahibinin haklarının korunması İslami perspektifte önemle vurgulanmakta iken bazı Müslüman toplumların hâlihazırda göçmen işçilere uyguladığı yaptırımlar, İslam'ın temel iktisadi ve ahlaki ilkeleri ile bağdaşmamaktadır. Günümüzde bazı toplumların uygulamakta olduğu kefalet gibi sistemler kişilerin özgürlüklerini kısıtlamakta, onları borçlandırmakta ve istemedikleri işlerde zorla çalışmalarına neden olmaktadır. Bu durum İslam'ın öngördüğü emeğin serbest dolaşımı fikrine aykırı olduğu gibi insanların iktisadi faaliyetlerinde illegal yollarla başvurmaları ile de sonuçlanabilmektedir.

Hâkim İslam iktisadı çalışmaları göz önüne alındığında teorik tartışmalar arasında emek ve emeğin karşılığı konularının göz ardı edildiği görülecektir. Bu nedenle günümüzde İslam iktisadı alanında yapılacak çalışmaların yalnızca teorik içerikli olmaması, aynı zamanda sorun odaklı ve karşılaşılan meselelerin çözümüne yönelik olması da önem arz etmektedir. Bunun için akademik kurumların yanı sıra sivil toplum kurumlarının ve özellikle de devletin uygulamadaki sorunları çok iyi analiz etmesi ve gerekli önlemleri alması beklenir. İslam iktisadı alanında sorun odaklı çalışmalar içerisinde yer almayı önemseyen bir kuruluş olarak Türkiye İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği (İGİAD), İslam iktisadı çerçevesinde uzun yıllardır önemli çalışmalar yapmaktadır. İlki 2013 yılında "Temel Kavramlar ve Fikirler" başlığı altında düzenlenen İslam İktisadı Atölyesi, bu faaliyetler ara-

sında en önemlisi olarak görülebilir. İslami ölçütler çerçevesinde şekillenen alternatif bir piyasa arayışının bir sonucu olarak ortaya çıkan İslam İktisadı Atölyesi'nin üçüncüsü İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği, İlmi Etüdler Derneği (İLEM) ve Türkiye İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği (İGIAD) işbirliğinde İstanbul Ticaret Üniversitesi'nin ev sahipliğinde İstanbul Ticaret Odası'nın sponsorluğunda 4-5 Nisan 2015 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Pek çok ülkeden katılımcının iştirakiyle gerçekleşen atölye kapsamında emek konusunda İslam iktisat düşüncesinin teorik düzeyde çalışma ve emeğe atfettiği değer, hâkim iktisadi sistemin yarattığı pratik koşulların sınırlandırmasından kurtulamadığı ve böylece İslam iktisadı ve emek arasındaki ilişkinin temelden ve açık bir şekilde konuşulamadığına dikkat çekilmiş; insanın piyasa zemininde konuşulacak bir meta olmadığı, onurlu bir varlık olduğu vurgusu yapılmıştır. Buradan hareketle insan emeğinin iktisadi sistem içerisinde tabi olduğu süreçler ve emeğe verilen değer, insan onuruna yakışır olmalıdır. İnsanı salt emeğe indirgeyen yaklaşımların İslam'ın temel değerleri ile bağdaşmayacağına dikkat çekilmiştir.

Elinizdeki bu kitap, *İslam İktisadını Yeniden Düşünmek, İslam İktisadı ve Piyasa* kitaplarının bir tamamlayıcısı niteliğindedir. İnsan onurunu muhafaza etmeyi ve ölçüleri bu kıstasla belirlemeyi kendisine şiar edinen bir kurum olarak böylesi bir çabanın içinde yer alıyor olmaktan mutluluk duyduğumuzu belirtmeliyiz. Kitabımızın, konunun ilgilileri ve bundan sonraki çalışmalar için de yol gösterici ve kaynak bir eser olmasını temenni ediyoruz. İslam iktisadı tartışmalarının hem kapsamlı ve sürekli bir ilmi çalışma ile gündemimizde yer edinmesi hem de bu atölyede sunulmuş olan metinlerin bir kitap olarak basılmasında birçok insanın emeği bulunmaktadır. Öncelikle organizasyonun düzenlenmesi ile ilgili bütün katkılardan dolayı İlmi Etüdler Derneği Başkanı Dr. Lütfi Sunar ve Dr. Necmettin Kızılkaya'ya ve İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği Başkanı Davut Şanver'e; ayrıca atölyeye ev sahipliği yapan ve desteklerini esirgemeyen İstanbul Ticaret Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Nazım Ekren'e ve İstanbul Ticaret Odası'na teşekkürü borç biliriz. Bu çalışmaların bereketlenerek devam etmesini ve insanlığın problemlerine çözüm olacak tohumlar ekmesini ümit ediyorum. Bu çalışmanın hayırlara vesile olmasını diliyorum, emek verenlere şimdiden teşekkür ediyorum.

Ayhan Karahan

İGIAD Yönetim Kurulu Başkanı